

Biblioteka
NAUČNI SKUPOVI

Urednice:

Prof. dr Biljana Mišić Ilić

Prof. dr Vesna Lopičić

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr Bojana Dimitrijević

Akademski odbor:

Prof. dr Vesna Lopičić

Prof. dr Đorđe Vidanović

Prof. dr Biljana Mišić Ilić

Prof. dr Mihajlo Antović

Prof. dr Miloš Kovačević

Prof. dr Sofija Miloradović

Prof. dr Slávka Tomaščíková

Prof. Walter Epp

Prof. dr Colin Nickolosn

Prof. dr Yunichi Toyota

Prof. dr Snežana Bilbija

Prof. dr Marija Krivokapić

Sekretari konferencije:

Aleksandar Pejčić

Vladimir Figar

Recenzenti:

Prof. dr Sofija Miloradović

Prof. dr Snežana Bilbija

Prof. dr Vladimir Jovanović

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

**JEZIK, KNJIŽEVNOST, ZNAČENJE
JEZIČKA ISTRAŽIVANJA**

Zbornik radova

Urednice:
Biljana Mišić Ilić
Vesna Lopičić

Niš, 2016.

О ЗНАЧЕЊИМА ЛЕКСЕМА *ВАТРА* И *ОГАЊ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Сажетак: У раду ће бити анализирани полисемантичке структуре именица *ватра* и *огањ* и њихових полисемичних деривата (*ватрен*, *огњен*, *огњевит*, *огњиште*). На основу анализе покушаћемо да утврдимо семантички потенцијал анализираних лексема. Испитаћемо које су семе у семантичкој структури ових лексема најпродуктивније, а које су слабије активне, али и утврдити начин на који говорници концептуализују ватру.

Кључне речи: лексема, значење, *ватра*, *огањ*, полисемија, архисема, сема

1. Уводне напомене

1.0. За лексику која припада општем лексичком фонду важи да је давно укореењена у лексички систем једног језика, да је углавном домаћег порекла, да је најчешће творбено немотивисана и да је веома фреквентна. Општеупотребну лексику одликује богатство значења и велики деривациони потенцијал, пошто је блиска човековом искуству и користи се у свакодневном говору: то је лексика која се односи на делове тела човека, на породицу и друштвени живот, предмете из свакодневне употребе, биљке и животиње из човековог окружења итд. (исп. Дешић 1990: 6). Лексеме *ватра* и *огањ* такође припадају језгру лексичког фонда српског језика. Њима се именује један од основних елемената неопходних за живот, који је од великог значаја и чији је симболички потенцијал великог обима још од античког времена.²

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178009: *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² За Платона је ватра била идеал и мудрост живота, док је за Хесиода ватра представљала човеково приближавање знању и, истовремено, његово удаљавање од природе. У речнику *Словенска митологија* (даље: СМР) наводи се да је *ватра* у народним представама један од основних елемената универзума (упоредо са водом, земљом и ваздухом). Симболика ватре имала је двојак карактер – „жарки и осветнички пламен који прети смрћу и уништењем и елемент очишћавајућег пламена који је оличење стваралачког, активног начела“ (СМР, под ватра). Ватра је сматрана посредником између човека и божанства.

Према речима А. Ломе, о значају ватре говори и чињеница да су три основне одлике које су одвојиле људе од животиња могућност међусобног општења путем артикулисаног говора, поседовање оруђа и владање ватром. „Када се прачовек осмелио да досегне за елементом чија је појава у природи углавном стихијна и разорна и пред којим све животиње осећају само страх и ставио га себи у службу, то је био преломни тренутак не само у његовом материјално-технолошком превазилажењу властите животињске прошлости, него и у духовном прерастању“ (Лома 2008: 263).

1.1. Предмет нашег рада биће упоредна анализа полисемантичких структура лексема *ватра* и *огањ*, затим анализа њихових семантички најразуђенијих деривата: именице *огњиште* и придева *ватрен*, *огњен* и *огњевит*, као и утврђивање односа између значења ових синонимичних лексема.³ Према нашим сазнањима, у досадашњим истраживањима пажња је посвећивана етимолошким истраживањима ових лексема,⁴ као и фолклорним и културолошким својствима ватре, али не и лексичко-семантичким проучавањима ових именица.⁵ На основу анализе покушаћемо да утврдимо семантички потенцијал лексема *ватра* и *огањ* и њихових полисемичних деривата у српском језику. Испитаћемо које су семе у семантичкој структури ових лексема најпродуктивније, а које су слабо активне или неактивне. У обзир неће бити узет део речничког чланка који обрађује изразе у чији састав улазе наведене лексеме. У раду ћемо се користити методом компоненцијалне анализе. Као основни корпус користили смо *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (даље: РСАНУ), где су најпотпуније описани систем значења и деривациона разуђеност ових лексема, а као контролни корпус коришћени су шестотомни *Речник српскохрватског књижевног језика* (даље: РМС) и једнотомни *Речник српског језика* (даље: РСЈ).

1.2. Лексеме које су предмет ове анализе одликује разграната полисемантичка структура и велики број деривата. Разлог за њихово семантичко богатство је тај што спадају у групу простих, неизведених речи које су подложније семантичком и деривационом раслојавању, као и чињеница да се оне у нашем језику употребљавају од давнина.⁶

1.3. Према речничким потврдама за поменуте именице, оне су подједнако распрострањене на српском говорном подручју, с тим да лексема *огањ* има више територијално маркираних значења.⁷ У лексикографској обради именица

³ Уколико се не пореде сва значења двеју полисемичних лексема него само поједина, могу се издвојити три типа синонимских односа (исп. Гортан Премк 1997: 141; Драгићевић 2007: 253): када у синонимски однос ступају примарна значења двеју лексема (*ватра* 1a : *огањ* 1a), за чије остваривање није потребан контекст. Овакви се синоними називају типични, прави синоними. Други случај је када у однос синонимије ступају примарно значење једне лексеме и секундарно значење друге лексеме, што представља неправу, контекстуалну синонимију. За реализацију оваквог типа синонимије неопходан је контекст (*књига* и *писмо*). Пример контекстуалне синонимије је и трећи тип синонимије, а чиниле би га лексеме код којих у синонимски однос ступају њихова секундарна значења (*изврнути* и *одсећи* 'оштро изговорити нешто').

⁴ Д. Петровић (Петровић 1980: 71) у свом раду у коме говори о потреби израде *Општекарпатског словенског атласа* помиње и порекло именица којима се бавимо, наводећи да је лексема *ватра*, која је карпатског порекла, потиснута са простора југа и југоистока српскохрватског говорног подручја пред најездом Османлија, а уместо ње се раширила именица *огањ*.

⁵ Тако је, нпр., један број часописа *Кодови словенских култура* (2008) посвећен културолошком истраживању феномена ватре.

⁶ Како наводи П. Скок, именица *ватра* је „prvobitno riječ raširena na istoku, na zapadu samo ogañj ... Balkanska pastirska riječ, koju su i u hrv.-srp. mogli raširiti srednjovjekovni Vlasi“ (Skok3, s. v. vatra), док је лексема *огањ* старијег постања и, према наводима Скока, потиче из 13. века, „danas [je] ograničena na zapad“ (Skok2, s. v. ogañj) и у прасродству је са именицом *ватра*. Исп. и фусноту 3.

⁷ М. Стевановић као пример најдоследније синонимије наводи лексеме *огањ* и *ватра*. Али, напомиње да је за њега *огањ* оно што гори у кући, јер је такву представу понео из родног краја, док је *ватра* оно што гори на отвореном огњишту, односно на отвореном простору (Стевановић 1963: 82–83). Прегледом Корпуса савременог српског језика, може се закључити о односу

ватра и *огањ* наглашава се њихова значењска равноправност тиме што се дефинишу једна помоћу друге⁸ – у дефиницији именице *ватра* даје се синоним *огањ*, а код лексеме *огањ* синоним је лексема *ватра*.

Најчешће се о синонимији говори као о показатељу језичког богатства, којом се исказују семантички преливи и доприноси креативности и прецизности у изражавању (в. Драгићевић 2007: 248).⁹ Ови теоријски ставови говоре нам да у језику нема сувишне и непотребне лексике и да свака лексема има своју улогу у језичком систему. Синоними су лексеме које имају исту архисему и бар једну исту сему или више истих сема (Гортан Премк 1997: 141). Даље, синоними су често различитог гласовног састава и различите етимологије, али припадају истој врсти речи. Д. Гортан Премк (1997: 140–145) наводи да је за одређивање синонима потребно утврдити позицију коју свака од посматраних лексема заузима у лексичком систему, која је детерминисана творбеним типом лексеме, типом значења и местом његове реализације. То значи да је потребно анализирати која је лексема фреквентнија, уобичајенија у језику, која има већу способност деривације итд. У језику је мањи број лексема за које се може рећи да су апсолутни синоними (да се подударају и семантички и стилски), а највећи број је оних за које се каже да су делимични, непотпуни синоними. Када се говори о синонимији полисемичних лексема ту се разликују тотална синонимија (када су у синонимском односу сва значења неке лексеме) и парцијална синонимија (када је синонимија својствена деловима полисемантичке структуре двеју лексема, односно кад им се не подударају сва значења). Пример парцијалне синонимије су и лексеме *ватра* и *огањ*, пошто су у синонимичном односу делови њихових полисемантичких структура.

На основу прегледа корпуса утврдили смо да лексема *ватра* има укупно 42 семантичке реализације, а *огањ* нешто мање, 37. Изузетно богату полисемантичку структуру имају и њихови деривати: именица *огњиште* има 18 значења, придеви *ватрен* и *огњен* по 21, а *огњевит* 17 значења.¹⁰ Остали бројни деривати лексема *ватра* и *огањ* су мање семантички разубуђени.

2. О значењима именице *ватра*

2.1. У РСАНУ дефиниција именице *ватра* гласи: „запаљена материја која горећи развија топлоту, огањ“. У поређењу са другим речницима, ова дефи-

савременог говорника српског језика према ове две лексеме: именица *ватра* је фреквентнија од именице *огањ* чак десет пута.

⁸ Ако се у лексикографској обради једној лексеми која је стандарднија или уобичајенија даје предност у односу на синоним, то се сигнализира упућивачком дефиницијом, нпр. *виленаст* в. виловит; *вели* в. велики итд.

⁹ Р. Драгићевић (2007: 249–250) наводи четири продуктивна начина настанка синонима: стварањем експресивне лексике (*спавати* и *цоњати*), стварањем секундарних значења лексема (*говорити* и *зукати*), творбеним процесима (*заћутати* и *ућутати*), позајмљивањем (*извоз* и *експорт*).

¹⁰ Д. Гортан Премк (1997: 129) наводи да је у семантичком садржају двореферентних деривата број сема веома мали, код неких да готово изостају или су десемантизоване, па је последица тога слабо развијена полисемантичка структура и мали број деривата који у творбеној основи имају дериват (деривати се даље слабо развијају).

ниција је, чини се, непотпуна. У Речнику МС именица *ватра* дефинисана је као „природна појава која настаје кад што гори, појава високе температуре и светлости при наглој оксидацији, огањ“, док је у једнотомном Речнику српског језика (РСЈ) дата најкомплетнија дефиниција: „топлотно-светлосна појава која прати процес нагле оксидације, сагоревање уз појаву пламена, светлости и високе температуре, огањ“. Лексема *ватра* састоји се из следећих компонената: 'топлотно-светлосна појава' (архисема), 'која се одвија нагло', 'која је резултат сагоревања, разлагања материје', 'праћена пламеном', 'праћена светлошћу', 'праћена високом температуром' (семе). У следећој табели даћемо преглед полисемантичке структуре именице *ватра*.¹¹

основно значење	секундарна значења	механизми полисемије
1. а. запалења материја која горићи развија топлоту и светлост, огањ.	б. жеравица, жар.	С
	в. пламен: сламна ~, испухати ватру. ¹	С
	г. фиг. сигнал устанка или чега сличног.	МТН (МТФ)
	д. ист. група војника поред једне ватре.	МТН
	ђ. пољар.	С
	е. искра, варница: ~ из копита.	С
	ж. огњиште, ватра на огњишту: фиг. кућа, породица.	МТФ (МТН)
	з. оно што се једанпут наложи: додати још једну ватру.	МТН
	и. средство за паљење ватре (жар, упаљач, кресиво, жижица).	С
	2. боја ватре, румен, руменило (на лицу).	МТФ
	3. а. врелина, жега, припека. б. топлота уопште.	МТФ
	4. повишена телесна температура, буњило: бити сав у ватри.	МТФ
	5. а. пуцање из ватреног оружја, паљба, плотун; напад ватреним оружјем. фиг. писмени или усмени напад, грдња, оштра критика. ~ из пушака, привући ватру на себе, клеветничка ~	МТН
	б. оружана борба, битка, окришај.	МТФ
	б. а. ватрено оружје: пет стотин' ватара.	МТН
	б. метак, меци: сасути ватру у груди.	МТН
	7. а. тешка болест, епидемија. б. Куга.	МТФ
	8. жестокост, тешкоћа.	МТФ
	9. а. страст, страственост, љубав, љубавна жудња; жар. ~ мрзости. б. занос, одушевљење. в. топлина осећања.	МТФ
	10. а. љутња, гнев, јарост: пасти у ватру. б. жучност. ~ мрзости, ~ борбе. в. сила; жестина; ватреност. ~ истине. ~ патње. г. жив темперамент.	МТФ
	11. раздор, неслога, узбуна. посејати ватру међу народ.	МТФ
	12. храброст, смелост, одважност; падахнуће, духовна снага, инспирација. ~ јуначка ватра.	МТФ
	13. опасност, тешкоћа: проћи кроз ватру, избавити се из ватре.	МТФ
	14. сјај: ~ очију, ~ дијаманта.	МТФ
	16. (у прид. служби) а. веома вредан, окретан; жустиар, хитар (у послу). ~ човек б. брз као мунџа, ватрен (за коња). в. храбар, одважан, куражан (човек, јунак). г. коноперан: ~ кока. д. веома привлачан, заносан: ~ девојка. ђ. јак, жесток (о алкохолном пићу).	МТФ

¹¹ Ради боље прегледности и што мањег оптерећивања текста примерима, полисемантичке структуре именица *ватра* и *огањ* биће представљене табеларно, а значења ће се обележавати навођењем броја, односно слова из речничког чланка. Метафоричка значења означена су скраћено МТФ, метонимијска са МТН, а значења настала синегдохом обележена су скраћено С. Уколико је код неких значења уочено садејство два механизма полисемије, они су наведени један поред другог. Начин представљања полисемантичке структуре анализираних лексема преузели смо од А. Спасојевић (2014: 51–67), којим се она користила приликом анализе значења полисемичних соматизама.

¹² Лексема *пламен* која означава један од продуката процеса горења ватре такође има низ значајних симболичких функција, али она није предмет разматрања у овом раду.

2.2. Прегледом полисемантичке структуре именице *ватра* запажамо да су секундарне семантичке реализације настајале метафором, метонимијом и синегдохом. Навешћемо продуктивне и индуктивне семе из основног значења именице *ватра* и примере секундарних значења насталих њиховом метафоричком трансформацијом. То су семе: *сјајан* (1е, 14), *врео, врућ* (3а, 3б, 4). Сема *врео, врућ* може се даље разложити на функционалне семе *топлина, заједништво* активне у фигуративном значењу 1ж „кућа, породица“, где се значење успоставља на основу колективног схватања о осећању емотивног испуњења и љубави према члановима породице.

Иако се у основном семантичком садржају не наглашава боја ватре, сема *који је боје ватре, пламена* (при чему се мисли на боју ватре (нуспојава пламена)) активирана је у значењу 2, „боја ватре, румѐн, руменило“ (Помене ли ко њено име ... *ватра* му удари у образе, Срет. М., РСАНУ).¹³ Код значења 8 „жестоко пиће“, активна је и сема *која је велике јачине, великог интензитета*. Значење 5а „пуцање из ватреног оружја“ настало је уз учешће сема *коју прати сагоревање, разлагање материје и коју прати светлост*.

Сема *коју прати сагоревање, разлагање материје* значајна је код фигуративних значења где се модификацијом полазне семе формирају семантичке реализације са семом *који изазива трансформацију неког унутрашњег стања* (значења 9, 10, 11, 12, 13). Код фигуративних семантичких реализација насталих метафором садејствује и сема *интензивно* у значењу „јако силно (у интензитету нечега)“ (значење 10). Када именица *ватра* има атрибутску функцију у реченици (значење 16), она именује особе различитих духовних особина и животиње различитих позитивних карактеристика (вредну и спретну особу, храбру особу, физички привлачну особу; брзу животињу, живахну, кочоперну животињу).

Семантичке реализације настале метонимијски могу се објаснити формулама – ВАТРА – ОНО ШТО СЕ ЊОМ ИСПОЉАВА (3а, 4), ВАТРА – СРЕДСТВО ЗА ПАЉЕЊЕ ВАТРЕ (1и, 6а)¹⁴, ВАТРА – МЕСТО ГДЕ ГОРИ ВАТРА (1ж). Значења настала синегдохом илуструју модел целина – део: ВАТРА – ОНО ШТО ЈЕ КОМПОНЕНТА ВАТРЕ (1б, 1в, 1е, 1з), односно део – целина: ВАТРА – ПОЖАР (1ђ).

3. О значењима именице *огањ*

3.1. За лексему *огањ* се у дескриптивним речницима српског језика наводи да је у основном значењу синоним лексеме *ватра*: РСАНУ: 1а „запаљена материја (дрва, угаљ и сл.) која горећи развија топлоту и светлост, *ватра*“; РМС

¹³ Овакву врсту семантичког слагања Д. Гортан Премк назива лексичко слагање са заданим семантичким детерминатором (Гортан Премк 1997: 53), које се не може реализовати у свакој ситуацији, већ је условљено контекстом.

¹⁴ Ова се метонимијска формула може применити и на друге лексеме када оне значе средство за паљење ватре (*Имаш ли ватре/ шибицу/ кресиво/ жара/ упаљач да запалим цигарету*). Именица *ватра* се у овом значењу употребљава искључиво у генитиву.

1 „ватра“; РСЈ „ватра, пламен; пожар“. Дајемо сада табелу полисемантичке структуре именице *огањ*.

основно значење	секундарна значења	механизми полисемије
1. а. запаљена материја (дрва, угаљ и сл.) која горећи развија топлоту и светлост, ватра.	б. ужарени остаци чврстог горива (дрвета, угља и сл.), жар, жеравица; лава.	С
	в. усјити, светлећи гасови који се јављају при горењу чега, пламен.	С
	г. светлост, осветљење од печега што гори или од каквог другог извора светлости.	МТН
	д. ватра ширих размера на отвореном простору, пожар.	С
	ђ. покр. скупљена гамила дрва (и сл. материјала) запаљена на отвореном пољу, ломача.	С
	е. покр. средство за паљење ватре (кресиво, жар, шибица и сл.).	МТН
	ж. покр. место у кући где се ложи ватра, огњиште.	МТН
	з. покр. количина дрва предвиђена за једно ложење: ~ дрва.	МТН
	и. покр. породична заједница, домаћинство, породица.	МТФ
	2. а. врелина, жега, припека (од сунца.	МТН
	б. муља, светлица.	МТН (МТФ)
	3. а. пуцање из ватреног оружја, паљба; усредсређена, концентрисана паљба, плотун.	МТН
	б. пуцано тоне, метак, меџи; набој, патрона.	МТН
	в. покр. део старинске пушке којим се врши опаљивање, обарач, ороз.	МТН
	4. а. љубавна жудња, страст, страственост, занос. б. занос, надахнуће, одушевљење.	МТФ
	5. а. љутиња, гнев, бес, јарост. б. врелина, жар, руменило на лицу (као одраз снажног узбуђења). в. жестина, ватреност. г. сјај, блесак (очију). д. онај који је жесток, силовит, ватреног темперамента. ђ. живост, живост.	МТФ
	б. сукоб, непријатељство, завада; борба, рат. ¹⁵	МТН
	7. мед. нар. а. повишена телесна температура, ватра; б. в. маларија; в. акутна заразна болест typhus abdominalis, трбушни тифус, коју прати врло висока температура г. в. живи огањ (б бј).	МТФ
	8. вет. нар. а. заразна сточна болест праћена високом температуром б. врста обољења код свиња, црвени ветар.	МТФ
	9. вој. вишецевни ракетни бацач југословенске производње велике разорне моћи.	МТН
	10. (у придевској служби, обично као први део полусложеница) а. (у нар. песми) за појачавање основног значења именице „ватра“: који пламти, букти: наложити ватру огањ. б. темпераментан, ватрен (човек). в. нар. који је подешен за пуцање, за пуцаву: огањ бомба. г. песн. светао, сјајан, блистав (о ножу, мачу и сл.). д. песн. пул одушевљења, заноса, страста: огањ осећање. ђ. песн. који делује врло оштро, строг, жесток (о речима).	МТФ

3.2. Већ смо рекли да именице *ватра* и *огањ* нису прави, типични синоними, већ су то у неким значењима. У складу с тим, могу се уочити неки идентични модели настајања секундарних значења код ове две лексеме. За значења добијена метафором и код лексеме *огањ* важна је сема настала из представе о томе да огањ мења, модификује оно што је њом захваћено. Тако су се развила

¹⁵ Код ове семантичке реализације можемо успоставити ланац значења од којих је потекла: ватра → резултат „активности“ ватре (пламен и топлота) → средство (оружје које производи пламен и топлоту) → сукоб који се одвија уз употребу оружја.

фигуративна значења **4, 5, 7, 8 и 10**. И код именице *огањ* семе топлина и заједништво учествовале су у метафоричном значењу **1и** „породична заједница, породица“.

И код значења добијених метонимијом такође можемо за обе лексеме успоставити неколико идентичних формула: ВАТРА – РЕЗУЛТАТ АКТИВНОСТИ ВАТРЕ (**1г, 2а, 6**), ВАТРА – СРЕДСТВО ЗА ПАЉЕЊЕ ВАТРЕ (**1е**), ВАТРА – МЕСТО ГДЕ ЈЕ НАЛОЖЕНА ВАТРА (**1ж**). Код именице *огањ* запажамо и метонимијску формулу РАДЊА (пуцање из ватреног оружја) – РЕЗУЛТАТ РАДЊЕ (плотун) (**3а**).

Значења настала синегдохом илуструју модел целина – део, односно ВАТРА – САСТАВНИ ДЕЛОВИ ВАТРЕ (**1б, 1в, 1ђ**), као и модел део – целина ВАТРА – ПОЖАР (**1д**).

4. Коментар полисемантичких структура лексема *ватра* и *огањ*

4.1. Након представљања полисемантичких структура именица *ватра* и *огањ* можемо приметити да им је, према дефиницијама у РСАНУ, синонимно 50% значења. Ове лексеме су потпуни синоними када означавају следеће денотате: 1. „жеравица, жар“, 2. „пламен“ (на ватри опалити кошницу : вије се огањ), 3. „пожар“ (ватра се шири : огањ прождро Топоље), 4. „место у кући где се ложи ватра, огњиште“, 5. „средство за паљење ватре“, 6. „породична заједница, породица“ (више ватара после деобе [браће] : од огња иште по дебела овна), 7. „количина дрва предвиђена за једно ложење“, 8. „врелина, жега“, 9. „пуцање из ватреног оружја“, 10. „метак, меци“, 11. „страст, страственост, љубавна жудња“, 12. „занос, одушевљење“, 13. „гнев, јарост“, 14. „руменило на лицу“, 15. „повишена телесна температура“, 16. „жестина, ватреност“, 17. „онај који је жестоког темперамента“, 18. „борба, битка“, 19. „сјај, блесак (очију или чега другог)“. Код неких семантичких реализација може се приметити сличност која некад зависи и од лексикографског поступка (нпр. значење лексеме *ватра* дато под **1ж** разложено је код лексеме *огањ* на два значења (**1ж** и **1и**)), па се може рећи да је семантичка сличност међу овим двома лексемама и већа. Заступљена су значења настала метафором, метонимијом и синегдохом. Код метафоричких семантичких реализација најпродуктивнија је сема измене настала из представе о томе да ватра (огањ) мења, модификује оно што је њом захваћено (човеков карактер, осећања и сл.).

4.2. Семантичким варирањем именица *ватра* и *огањ* настали су разноврсни појмови који се односе на човека, животиње и, ређе, на биљке. Осим значења која се односе на ватру као физичку појаву (пламен, жар, светлост итд.), можемо издвојити следеће тематске групе на основу секундарних семантичких реализација ових двеју лексема: оружје, временске прилике, обољења, духовне особине човека, осећања, физичке особине животиња.

4.3. На основу прегледа лексикографског поступка у РСАНУ уочавамо да су неким квалификаторима нормативне или стилске вредности маркирана два значења именице *ватра*, према девет маркираних семантичких реализација именице *огањ*. Таква ситуација може зависити и од природе грађе која је лексикографу била доступна приликом описивања лексеме, али може бити условљена и временом када је реч лексикографски обрађивана (лексема *ватра* ушла је у други том који је објављен 1962, док се лексема *огањ* налази у 16. тому РСАНУ, који је изашао 2001. године), имајући у виду чињеницу да се језик непрекидно богати, да се појављују нови појмови које је потребно именовати. Пример за то је значење лексеме *огањ* дато под тачком 9, из области војне терминологије, „вишецевни ракетни бацач југословенске производње велике разорне моћи“, којим се именује врста оружја која се у некадашњој југословенској војсци почела користити осамдесетих година прошлог века. Затим, код именице *ватра* значење „група војника поред једне ватре“ оквалификовано је као историзам и оно именује појаву нестану из друштвеног живота, која се везивала за једну историјску епоху (пример: у логорском животу војска се дијелила на ватре, те су се за једном ватром гријали ... обично војници, који су били од једне породице, БВ 1910, 26).¹⁶

5. Деривати лексема *ватра* и *огањ*

5.1.0. Анализом деривационог система неке лексеме може се утврдити хијерархијска организација појединих значења у оквиру њене полисемантичке структуре и установити која је семантичка реализација из полисемантичке структуре мотивне лексеме била значајна за настанак деривата. Значења деривата лексема *ватра* и *огањ* у извесној мери су се развијала према семантичким реализацијама лексема од којих су изведени, и то највише према онима добијеним метафором – на пример, од значења именице *ватра* 9б „занос, одушевљење“ (патриотска ватра) настало је значење придева *ватрен* 7. „одушевљен, пун заноса“ (ватрени говорник). Или, према значењу лексеме *огањ* 5а „љутња, бес“ (душманског огња одсев) потврђена су значења придева *огњевит* 4б и *огњен* 5б „љутит, срдит“ (огњевита девојка, огњени чауши).

5.1.1. Мотивна реч преко творбене основе уноси своје значење у мотивисану реч. Ту се, према Д. Гортан Премк (1997: 131–132) могу разликовати три случаја: мотивна реч може пренети свој целокупан семантички садржај у дериват (нпр. именица *вришилац* је преузела цео семантички садржај мотивног глагола *вршити*), може пренети само архисему, без сема (нпр. именица *зубар*), или може преузети само неке семе (нпр. код у дериват *муњевитод* великог броја сема мотивне именице *муња* ушле су само семе које се односе на брзину и наглост атмосферског пражњења).

¹⁶ Историзми у језику немају синонине, а дефиниција ове врсте лексике садржи и временску одредницу која лоцира реч у одређеном времену, или је граматички облик употребљен у перфекту (исп. Радовић Тешић 2009: 33–38).

5.2. Од укупно 79 деривата именице *ватра*, њих 18 има више од једног значења, а без нормативне и стилске обележености је око половина деривата (40). Именица *огањ* има 87 деривата, од којих је полисемично 19, а без нормативне и стилске маркираности је око трећина (27). Дакле, именице *ватра* и *огањ* карактерише приближно исти број деривата, с тим да више деривата лексеме *огањ* не припада стандардном језику, већ су у грађи употребљени како би се стилизовао текст или су пак кованице.¹⁷ Већ смо напоменули да изузетно развијену полисемантичку структуру има неколико деривата анализираних мотивних именица: то су именица *огњиште* (18 значења), придеви *ватрен* и *огњен* (по 21 значење) и *огњевит* (17 значења).

5.3.1. О именици *огњиште*. Лексемом *огњиште* означава се „оивичени, отворени простор у приземљу сеоске куће где се ложи ватра“. Огњиштем се називају и различите врсте пећи или делови пећи (камин, део топионице, казана), али и простор захваћен ватром, пожаром. Неколико значења добијено је синегдохом по моделу део – целина и може се успоставити читав ланац значења добијен овим механизмом: ОГЊИШТЕ → ДЕО КУЋЕ У КОМ ЈЕ ОГЊИШТЕ → КУЋА → РОДНИ КРАЈ („одељење у кући у којем је огњиште, где се кува, једе и борави“, „место под надстрешницом где се ложи ватра“, а одатле „породични дом, кућа; имање“, „родни крај, завичај; домовина“). Од значења „породични дом, кућа“, механизмом метонимије добијено је значење „породична заједница, чланови породице“ по формули КУЋА – ЉУДИ КОЈИ ЖИВЕ У КУЋИ.

5.3.2. Метафорички је настало неколико секундарних семантичких реализација, уз учешће семе положаја која се односи на место које у кући заузима огњиште. Иако у лексикографској дефиницији то није експлицитно наведено, зна се да је огњиште у традиционалним породичним заједницама било смештено у централном делу куће (око кога су се окупљали чланови домаћинства), па је сема *који се налази у средини* важна за настајање неколико секундарних значења – „ епицентар земљотреса“, „центар вулкана“, „жариште болести“ (туберкулозно огњиште), „центар неког покрета, идеје“ (огњиште устанка).¹⁸

На основу наведеног може се закључити да на развитак значења лексеме *огњиште* велики утицај има значај који за човека представља огњиште као централно место око кога се води породични живот, око кога се најинтензивније живи (исп. Марковић 1991: 73).

5.4.1. О придевима *ватрен*, *огњевит* и *огњен*. Придеви *ватрен*, *огњевит* и *огњен* су семантички најразуђенији придевски деривати именица *ватра* и *огањ*. Код ових придева у примарном значењу и осталим значењима датим под тачком 1 цео семантички садржај мотивне именице прешао је у деривате, а форманти су ту само за додатно уобличавање (*ватрен*: који служи као гори-

¹⁷ То потврђују и квалификатори уз деривате лексеме *огањ*: песн.(ички), ков.(аница), песн.(ички) заст.(арело), сткњ. (старокњижевно), индив.(идуално) и сл.

¹⁸ Могу се запазити још два значења која су заједничка основној лексеми *огањ* и деривату *огњиште*: пожар (кућа бејаше у огњу: огњиште се повећава), породица (у селу има 57 огњева: стекао сам своје огњиште).

во, који букти; који је од ватре, пламени итд.; *огњен*: који је од огња; који је захваћен ватром; који сипа огањ итд.) – ватрена река, ватрени језици, ватрени бог, огњена киша, огњени змај, огњевити језици итд. Код секундарних значења (датим у лексикографском чланку од тачке 2 и даље) само су неке од сема из основног семантичког садржаја учествовале у формирању деривата.

5.4.2. Секундарна значења деривата најчешће су настајала метафором уз учешће неких сема из основног семантичког садржаја мотивних именица. Највише је значења настало уз учешће семе интензитета који се одвија нагло, а коју можемо препознати у следећим семантичким реализацијама – *жустар*, *плах* (ватрена нарав, огњени карактер); *жесток*, *силан* (о осећањима, жељама) (ватрено одушевљење, огњена жудња, огњевита милина); *силовит*, *бесан* (ватрен коњ, огњевити хрт); *живахан*, *темпераментан* (ватрена деца, огњевита љуба); *који се одликује жестином*, *изражајношћу* (огњене речи); *опојан*, *жесток* (ватрено вино, огњени ликер итд.).

Сема праћено светлошћу учествује у значењу *сјајан*, *блистав* (ватрено око, огњени зраци, огњевита светлост). Сема праћено високом температуром учествује у значењу *врео*, *врућ* (ватрени ветар, огњена чорба). Из основног семантичког садржаја мотивних лексема у значење *који је румен*, *црвен* (ватрена црвен на небу, огњевита боја, огњена јабука) пренета је имплицитна сема који је боје ватре, пламена.

5.5. Анализирани придеви у секундарним значењима могу означавати својства различитих денотата којима се наглашава оно што значи мотивна именица – означавају се својства човека, животиња, предмета (ватрена влакна, огњене јабуке, огњена пећ итд.), различитих појава у природи (ватрени ветар, огњевите стене итд.). Придеви *ватрен*, *огњен* и *огњевит* могу означавати позитивне и негативне човекове особине: храбру особу (огњевит војник, огњени војно), привржену, одану особу (ватрени присталица); живу, темпераментну особу (ватрена играчица, огњени карактер); особу плахе нарави (ватрен човек, огњевита љуба); љутиту, срдиту особу (огњевита девојка, огњени чауши), упорну, ревносну особу (најватренији педагог класичног доба). Овим се придевима могу означавати и особине животиње: силовита, бесна животиња (јашео је шарца ватренога; води арапскога ата огњевита), као и похотљива животиња (пастув је био веома ватрен и плодан).

6. Закључак

6.1. Због своје изузетно богате полисемантичке и деривационе структуре, лексеме *ватра* и *огањ* спадају у лексику која заузима централно место у лексичком систему српскога језика. Семантичким варирањем именица *ватра* и *огањ* настали су разноврсни појмови, и физички и духовни – тако се ватром и огњем могу назвати временске прилике, оружје, обољења, осећања, духовне особине човека, особине животиња итд. И деривати именица *ватра* и *огањ* развијају своје полисемантичке структуре према именицама од којих су изведени.

У дериват се може пренети цео семантички садржај мотивне именице (ватрени материјал, огњене муње), или пак само неке од сема (огњени јунак, огњевита снага). У речнику обе именице имају велики број значења, али је више значења лексеме *огањ* стилски или нормативно маркирано. Такође, више деривата лексеме *огањ* не припада стандардном језику већ су, посебно у сложеницама, створени за потребе превода страних текстова.

6.2. Веома богата полисемантичка и деривациона структура лексема *ватра* и *огањ* потврђују и богатство језика чији су део, јер „богатство једног језика не мери се само бројем речи него и способношћу тих речи да искажу посебна изражајна нијансирања и танане семантичке преливе“ (Радовић Тешић 2009: 95).

Извори

Korpus savremenog srpskog jezika. <http://korpus.matf.bg.ac.rs/>

Речник српскога језика. 2007. Нови Сад: Матица српска.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика. 1959–. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик.

Речник српскохрватскога књижевног језика, I–VI. 1967–1976. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

Литература

Гортан Премк, Д. 1997. *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. 1. изд. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Драгићевић, Р. 2007. *Лексикологија српског језика*. 1. изд. Београд: Завод за уџбенике.

Лома, А. 2008. Вулканологија и митологија. *Кодови словенских култура – Ватра*, 10, 262–299.

Марковић, Р. 1991. Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове. *Наш језик*, 29/1–2, 55–76.

Радовић Тешић, М. 2009. *С речима и речником*. Београд: Учитељски факултет.

Словенска митологија (енциклопедијски речник). 2001. Београд: Zepher book world.

Спасојевић, А. 2014. О полисемији лексема које означавају делове људског тела. *Наш језик*, 45/3–4, 51–67.

Стевановић, М. 1963. Синтаксичка семантика. *Књижевност и језик*, 10/2, 81–95.

Dešić, M. 1990. Iz srpskohrvatske leksike. Nikšić: Univerzitetska riječ.

Petrović, Dr. 1980. Srpskohrvatski jezik i Opštekarpatски дијалектолошки атлас. *Zbornik Filozofičkeг fakultety Univerzity Komenského, Philologica*, Ročník XXX, 195–199 (сепарат).

Skok, P. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Nataša Milanov

ON THE MEANING OF THE NOUN *VATRA* AND *OGANJ* IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper analyzes the structure of the polysemantic nouns *vatra* and *oganj* and their polysemic derivatives (*vatren*, *ognjen*, *ognjevit*, *ognjište*). Due to their rich polysemantic and derivational structures, the lexemes *vatra* and *oganj* are parts of the lexicon which occupies a central place in the lexical system of the Serbian language. The results of the study show that the semantical varying of the nouns *vatra* and *oganj* create a variety of concepts, both physical and spiritual – *vatra* and *oganj* are names used to denote the weather, weapons, diseases, spiritual qualities of man, feelings, physical characteristics of animals, etc. Semantically scattered derivatives of the nouns *vatra* and *oganj* form their polysemantic structures based upon the nouns from which they were derived.

natasa.milanov@isj.sanu.ac.rs